

Børnelitteraturens sociale funktion

Publ. i Sven Møller Kristensen og Preben Ramløv, red.: Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser. København: Gyldendal 1974, s. 34-61, 2. udgave.

Indledning

Det følgende er et forsøg på at indkredse børnelitteraturens sociale funktion. Hovedsynspunktet er, at børnelitteraturen ikke kan betragtes som et fænomen løsrevet fra den sociale sammenhæng, hvori den indgår, i det mindste ikke uden at den centrale betingelse for analysen og fortolkningen af den er amputeret, og uden at forståelsens perspektiv bliver indsnævret. Hvad det kommer an på, er ikke børnelitteraturen i sig selv. Det er den funktion, den har i forhold til sine læsere og deres situation. Dette gælder for bearbejdelsen af enhver tekst, men er specielt indlysende m.h.t. børnelitteratur på grund af dens læsers situation.

Synspunktet betyder et brud med begrebet om den enkelte teksts autonomi. Et sådant er efter min opfattelse nødvendigt. Nødvendigheden af at inddrage funktionsaspektet kan eksempelvis illustreres ved at se på en børneremse som forståelsesobjekt.

En remse (fx en tælleremse: »Ente, Bente ...«) eksisterer kun i sin funktions-situation. Denne er her direkte en social situation mellem flere deltagere med remsen som redskab, dels for en bestemt opgave (»hvem skal være den«), dels er den medium for en udfoldelsesenergi, der da kanaliseres i leg, glæde ved at have lyde og rytmer i munden. Gennem remsen kan gruppens fællesskab ytre sig, og den er i sig selv med til at skabe det. En bogs funk-

tionssituation manifesterer sig heroverfor som værende en ganske anden, ligesom dens produktionsforhold er det – bogen er en ting, i visse former en industrivare. En remse er ikke salgbar, den er brugbar. Denne forskel har lange perspektiver ud i børnenes situation og de sociale betingelser for den. De skal ikke beskrives her, hvor hensigten alene er at få funktionsaspektet til at træde i profil. I eksemplet er forskellen i funktion elementær, men også central. Det viser hen til, at teksten må forstås i sin forbindelse med den sociale sammenhæng, som den indgår i. Denne – dvs. børnelitteraturens læserrelation, dens sociale kontekst – er det da som i det følgende skal indkredses.

A. Børnelitteraturens sociale kontekst

For at bestemme børnelitteraturens sociale funktion er det nødvendigt at karakterisere den sociale sammenhæng, den indgår i. Det vil sige karakterisere dens læsers, børnenes situation i samfundet.

Denne situation kan karakteriseres ved følgende vel ikke overraskende grundbestemmelse: børn er, i og med at de er børn, placeret i en socialisationsproces af en eller anden art – dvs. i en opdragelsesproces, der har retning mod, at børnene kan overtage en given samfundssammenhængs normer, roller og værdier, således at de kan udfylde og videreføre den pågældende samfundsstrukturens funktioner som voksne.

Ud fra dette axiom kan børnelitteraturens funktion bestemmes. Den vil da alt efter sin art blive en funktion i denne socialisationsproces. Dvs. den vil fungere som en art opdragelsesmiddel, uanset hvordan den i øvrigt er, og uanset hvilke hensigter, der er nedlagt i den.

Denne funktionsbestemmelse er nok grundlæggende, men så vidt en tom ramme. I det følgende skal den fyldes ud, delvis i det mindste. Det vil ske ved, at børnelitteraturens funktion indkredses og karakteriseres ud fra forskellige synsvinkler: 1. Historisk. 2. Sociologisk (familie-mønsterets forhold til samfundsudviklingen). 3. Børnenes situation i den sociale sammenhæng. 4. Konklusion: Hypotese om børnelitteraturens funktion.

1. Historisk

Børnelitteraturen har i forhold til voksenlitteraturen bl.a. det særtegn, at den er opstået og udformet som genre i en bestemt historisk situation. De første begyndelser skete omkring reformationen i forbindelse med skoleundervisningen. Men den grundlæggende udvikling af genren foregik i det 18. og især i det 19. århundrede. Igangsættende var oplysningstidens moralske og pædagogiske intentioner og Rousseaus og romantikkens »opdagelse af barnet«. Men disse åndshistoriske faktorer er ikke eneste eller første årsag til udviklingen. De er i sig selv afledt af andre forhold.

Man kan spørge, hvorfor børnelitteraturen udvikles i denne periode og i tilknytning til en bestemt samfundsklasse, for børnelitteraturen er i sine første faser snævert knyttet til borger- og embedsmandsklassen. Hvad er det for forhold, der betinger dette? Ser man på de sociale forhold i tiden, viser det sig at børnelit-

teraturen manifesterer sig i en periode, hvor der sker grundlæggende ændringer i samfundsstrukturen. På dette tidspunkt slår industrialiseringen, arbejdsdelingen og den kapitalistiske pengeøkonomi igennem i en stærkt ekspansiv form. Der er således i perioden tale om en ændring i samfundets basisforhold, som får gennemgribende virkninger for hele samfundsspektret, også for familiesituationen og dermed for børnenes situation.

Borgerskabet etableres som herskende klasse over en bredere front i sammenhæng med, at der opstår en proletariseret underklasse. Forholdenes ændring får direkte konsekvenser for de klasser, som umiddelbart omfattes af industrialiseringen og den nye magtstruktur. For underklassen får ændringen i denne fase karakter af en omfattende opløsning af ældre mønstre. Perioden kendetegnes af hårde modsætningsforhold mellem klasserne (de engelske fabriksbyers forhold kan tjene som illustration). Også for underklassens børn er underskudssituationen voldsom. Udnyttelsen af børns arbejdskraft kulminerer (eks. de engelske miner), børn »udsættes« i alle aldre og drager flokkevis om som tiggere på vejene, eller de sælges af nød, fx som betaling for overfarten til det forjættede land. Eventyret om Hans og Grethe har sin virkeligheds-baggrund. I underklassen er der således ingen betingelser for, at en børnelitteratur kan udvikles som erstatning for de tilsvarende funktioner, der kendes fra folkekulturen. Det er der derimod i overklassen og middelklassen, og også her er der sket ændringer i familiesituationen, som skaber et behov for den.

I samme periode ombygges en række faktorer i samfundets kulturelle overbygning. Her skal omtales et par forhold,

som har direkte forbindelse med emnet. Den borgerlige roman opstår gennem en omskabelse af epos og forskellige fortællingsformer. Genren består stadig bl.a. i trivallitterære former, ligesom dens forløbsstruktur er til stede som en af de centrale, om ikke den centrale, struktur i beretninger for børn (jvf. nedenfor). Flere andre genrer undergår samme proces.

Pædagogikken manifesterer sig som særligt område, i takt med og som delvis forudsætning for børnelitteraturen. Dette har at gøre med, at børnenes situation er ændret og påkalder speciel indsats – teoretisk som praktisk. Det er således også på dette tidspunkt, at der for alvor kommer gang i udviklingen af skoler, og »almen-dannelsen« kommer på programmet.

Samfundsændringen skaber behov for en ny virkelighedsfortolkning, for en ideologi, som kan forklare og harmonisere modsætningerne i samfundet og i den enkelte. I overklassen er der et overskud til stede, som gør det muligt at tilfredsstille disse behov og give dem en opportun udformning. Man har en interesse i at give børnenes opdragelse en retning, der er hensigtsmæssig for opretholdelsen af klassens status (altså et udtryk for den førnævnte grundfunktion for socialisationen i et givet samfund). Opdragelsen bliver et led i den proces, der skal gøre børnene egnede til at videreføre samfundsstrukturen og de dertil knyttede interesser.

Selve dette at børnelitteraturen opstår i en given periode, er en central kendsgerning, for den viser i sig selv, at denne litteratur lader sig bestemme som betinget af og som funktion i samfundsudviklingen. I perioden sker der grundlæggende ændringer i de sociale forhold, og samtidig med børnelitteraturens udvikling udvikles flere nærtstående fænomener (pæda-

gogikken, skoler m.v.). Dette sammenfald kan ikke være tilfældigt, ændringen i de sociale forhold må være betingelsen for, at disse faktorer udvikles til udfyldning af sociale funktioner.

Fremstillingen har i denne forbindelse været forenklet og ufuldstændig og skal fortrinsvis tjene til at åbne for nogle sammenhænge. At disse er til stede kan underbygges ved, at forholdene sættes i relation til den ændring, der som følge af industrialisering og arbejdsdeling sker i familiemønsteret. Det viser sig, at børnelitteraturen skiller sig ud af voksenlitteraturen i takt med, at børnene skilles ud af voksensammenhængen. Om dette handler følgende afsnit.

2. Sociologisk. Familiemønsters forhold til samfundsudviklingen

Denne skitse bygger på forskellige sociologiske behandlinger af familiemønsterets udvikling fra de ældre tiders »stor«-familiemønster til den nyere tids kernefamiliemønster (se Litteratur). Enhver familiestruktur har en grundfunktion i varetagelsen af socialisationsprocessen. Strukturen og processens art er afhængig af den samfundsstruktur, de indgår i. Det er således her grundlaget for en nærmere bestemmelse af børnelitteraturens funktion må findes.

I såkaldt primitive samfund og til dels i en tidligere historisk fase i den europæiske kultur var en række af de basale sociale funktioner placeret i familien. Det gælder funktioner af instrumentel art (dvs. funktioner, der har med produktion, tilvejebringelse af elementære livsfornødheder at gøre), og det gælder funktioner af ekspressiv art (dvs. funktioner, der har med omsorg, behovs- og følelestilfredsstillelse at gøre). Familien fungerede som

en omfattende organisme og var led i et lokalt fællesskab. Børnene var integreret i denne, og hele socialisationsprocessen blev varetaget af familien og lokalfællesskabet.

Med industrialiseringen og arbejdsdelingens udvikling ændres dette mønster. Industrien har behov for mobil arbejdskraft (mobil både i geografisk og social forstand, også mobil i henseende til tilknytningsforhold til lokaliserede fællesskaber), og den har behov for specialuddannet arbejdskraft. Resultatet af denne udvikling bliver en »funktionstømning« af familien. Produktionsfunktionen placeres uden for den i virksomheder. Flere andre funktioner institutionaliseres, fx dele af socialisationsprocessen, som overtages af skoler, børnehaver, medier og arbejdspladser. Det er fortrinsvis de instrumentelt betonedede faktorer, der glider ud, men arbejdsforholdene bevirker, at der opstår et behov for at få børnene passet, hvorfor også en væsentlig del af den ekspressive faktor går over på institutioner og medier. Også forskellige former for forsorgsfunktioner glider ud af familien: gamle, syge, invaliderede m.v. Karakteristisk for kernefamilien er det, at arbejdsforholdene medfører, at den skyder forbindelser fra sig til siderne (naboer, familie og andre fællesskaber) og i hver ende (gamle og børn).

Forenklet sagt sker der det, at alle instrumentelle funktioner overtages af virksomheder og institutioner, mens dele af de ekspressive bibeholdes i familien, der da får sin snævre funktion i varetagelsen af disse og i forbruget af produkterne.

Mobilitetskravet medfører således dels en funktionstømning og dels en isolering af familien. Der er dog som følge af funktionsforskellen en forskel mellem famili-

ens værdiorientering og produktionssektorens, ofte en direkte interesse modsætning, fx i forbindelse med børnenes situation. Der sker en funktionsdeling, en opsplitning, hvor familien er underordnet og afhængig af produktionsforholdene – og også et redskab til gennem afhængigheden og fx opdragelsen at opretholde disse forhold. Resultatet bliver en spaltning mellem på den ene side en omfattende »offentliggørelse« af nogle livsforhold og på den anden side en lukket privatisering af de øvrige.

De beskrevne forhold gælder for alle de grupper, der omfattes af industrialiseringen, uanset hvilken klasse de tilhører. Kernefamilien slår igennem, den enkelte familie løsrives fra tilhørsforhold, nærfællesskaber. Men situationen manifesterer sig ganske forskelligt, alt efter den sociale placering. Opsplitningen er til at begynde med mest radikal i underklassen. I borgerklassen manifesterer sig tidligt et interessefællesskab. Det giver sig fx udslag i oprettelse af institutioner til erstatning for funktionstømningen. Børnelitteraturen kan betragtes som en af dem.

Hele denne udvikling får vide konsekvenser for børnenes situation. I den ældre familiesammenhæng var børnene integrerede og udfyldte selv en funktion i helheden, de deltog og havde således direkte adgang til at skaffe sig erfaring om tingenes sammenhæng (også med hensyn til samfundsstrukturen, familiens placering heri og eventuelle sociale modsætningsforhold). Tingene, deres sammenhæng, processerne og forbindelserne mellem dem var synlig. Den isolering af familierne, der sker som følge af mobilitetskravet, sætter børnene i en overflødighedssituation. En »inddæmnings«-situation bliver konsekvensen for deres ved-

kommande. Der sker i nogle retninger en reduktion af deres muligheder, mens der kompenseres i andre, eller kunne kompenseres. I det følgende skal denne situation karakteriseres.

Forinden bør det måske indskydes, at det ikke har været hensigten at fremstille den ældre tilstand som ideel. Det var den ikke.

Den var tværtimod på anden vis kraftigt »inddæmmende« i sin autoritære, feudale form. Formålet er med den historiske udvikling som baggrund at få nutidssituationen til at træde i relief. Få den gjort »synlig«.

3. Børnenes situation

Påstanden er i forlængelse af ovenstående, at børnenes situation kan karakteriseres som en inddæmningssituation, hvormed menes, at der på deres konkrete omverdensplan kan konstateres en reduktion af deres muligheder mht. udfoldelse og oplevelse, af deres muligheder for direkte at gøre erfaringer og for at indhente informationer om tingenes sammenhæng og samfundets indretning. Denne inddæmning har flere aspekter. Den er til dels en konsekvens af et fundamentalt biologisk forhold, men dens former er konsekvenser af den sociale situation.

a. Den biologisk betingede inddæmning

Der ligger en fundamental reduktion af børns muligheder i det faktum, at der er ting børn ikke kan på grund af deres biologiske og intellektuelle kapacitet. Dette forhold sætter grænser for, og nødvendiggør grænser omkring deres udfoldelse og for de indsigter, de kan klare.

I løbet af barndommen er der en stadig ekspansion i forhold til disse grænser, fx i fysisk udfoldelse fra nærmiljø til større

samfundsområde. Men inddæmningen er i sine former et socialt betinget fænomen, som rækker udover eller forstærker og værdiorienterer det biologisk betingede aspekt.

b. Socialt betinget inddæmning

Den inddæmningsform, der er tale om, kan ses som en konsekvens af den omtalte udvikling i samfundsstrukturen og familiernes isolation. Miljøforholdene gør, at børn ikke i disse sammenhænge kan erfare sig til tingenes sammenhæng, og at deres udfoldelsesmuligheder begrænses.

De deltager ikke i og er afsondret fra produktionslivet (jvf. foran). De kan derfor kun indirekte få indsigt i dettes karakter og i forholdet mellem den naturbasis, som produktionen er afhængig af, og resultatet af produktionen: varen. Det er karakteristisk, at det ikke-tilgængelige felt er selve forbindelsesleddet, nemlig arbejdsprocessen, i hvilken omskabelsen, transformationen foregår.

Resultatet er, at kun yderleddene i processen er tilgængelige for erfaring, og mest det sidste, der således isoleres.

Børnenes rolle i dette forhold er forbrugerens og den overflødiges, idet de i forhold til arbejdsfunktionen nærmest er hæmmende fænomener, der må opbevares i arbejdstiden.

Boligforholdene, som er afledt af produktionssituationen, bevirker en tilstand af isolation og medfører, at børnene heller ikke kan erfare sig til samfundets sociale struktur. De er lukket inde i deres eget miljø. Dette er i sin typiske nutidsvariant, sovebyen, af stor udstrækning, afsondret fra omverdenen ved afstand og ved fx trafikbarrierer, der indskrænker børnenes aktionsradius. Yderligere har miljøerne ofte et ret ensartet præg med hensyn til

beboernes økonomisk-sociale status og med hensyn til deres alder, hvad der betyder, at selve den menneskelige livscyklus bliver usynlig, og kun delvis tilgængelig for en umiddelbar erfaring.

Denne børnenes umiddelbare omverden, som ganske vist har et par karnapper mere (fx skolen, børnehaven, bedsteforældrene, søndagsturen mv.), kan betegnes som en snæver og fragmentarisk verden. De har kun i det meget begrænsede mulighed for at se, erfare den sociale organisering af livsforholdene, for at opleve, hvorfor tingene er indrettet som de er og opleve deres egen situations sammenhæng med den videre struktur. De magtforhold og interesser, som bestemmer situationen er ikke synlige, men anonyme og tilslørede, hvad der medfører en fremmedgørelse, en afmagt over for indretningen af vilkårene. Styringen opleves som en automatik, og opleves ikke som skabt af mennesker og menneskers indbyrdes forhold. Der bliver tale om en slags kronisk svævende tilstand, hvor kendsgerningerne er betonklodser og ligusterhække, mens de faktorer, der har skabt dem ligger i tågen.

Boligforholdene er også medvirkende til, at andre af børnenes udfoldelsesmuligheder er begrænsede. Det gælder bl.a. på et så vitalt område som etableringen af personrelationer (til kammerater og »fjernere« voksnere). Deres sociale relationsmuligheder er til en vis grad forlagt til institutionsrelationer, hvorved de antager en depersonaliseret (upersonlig) karakter. Dette bevirker, at børnenes kendskab til sociale roller ud over kernefamiliens og institutionsrepræsentanternes bliver begrænset og indirekte, hvad der bl.a. kan ses ved, at der i deres lege indgår et relativt lille rollespektrum fra deres eget miljø, hvorimod der optræder en større flora af

helt fjerne roller: indianere, cowboys, tyve mv. (jvf. nedenfor om spændingslitteratur).

Dette rollearsenal er bl.a. hentet fra børnelitteraturen, der som fænomen kan betragtes som en tingslig relationsmulighed, dvs. en form for upersonlig kontakt på linje med de nævnte. Kontaktens medium er her en ting, en vare og den er i sit princip isolerende i modsætning til en børneremses samværsskabende karakter.

De her omtalte træk virker som de ovennævnte i retning af en yderligere indsnævring af erfaringsområdet og medvirker til omtalte fragmentarisering ved at begrænse og svække personlige kontaktforhold. Også den tilrettelagte eller tilstræbte barnerolle med de til den knyttede normkrav, adfærdsregler og forventninger – alt det man i almindelighed lægger i begrebet »opdragelse« – har en inddæmmende effekt. Om det kunne der siges meget, men her skal det kun konstateres som et væsentligt led i situationen.

4. Konklusion: Hypotese om børnelitteraturens funktion

På grundlag af ovenstående skitse kan der udformes en foreløbig hypotese om børnelitteraturens sociale funktion:

Børnelitteraturen opstår og udformes som speciel genre i takt med og som en konsekvens af familiernes udvikling fra »stor«-familier til kernefamilier, dvs. som en konsekvens af, at visse af familiens funktioner (specielt visse af socialisationsfunktionerne) flyttes ud af familierne og overtages af institutioner og medier (herunder børnelitteraturen). Denne udvikling er endvidere en konsekvens af industrialiseringen og arbejdsdelingen. Børnelitteraturen kan således betragtes som et symptom på og et udtryk for denne

udvikling og i børnenes situation som en kompensation for den »inddæmning«, de er udsat for omkring udfoldelse, oplevelse, erfaringsmuligheder og adgang til informationer. Den bliver på denne måde en funktion i socialisationsprocessen.

Det næste bliver da nøjere at karakterisere, hvorledes denne funktion varetages i børnelitteraturen.

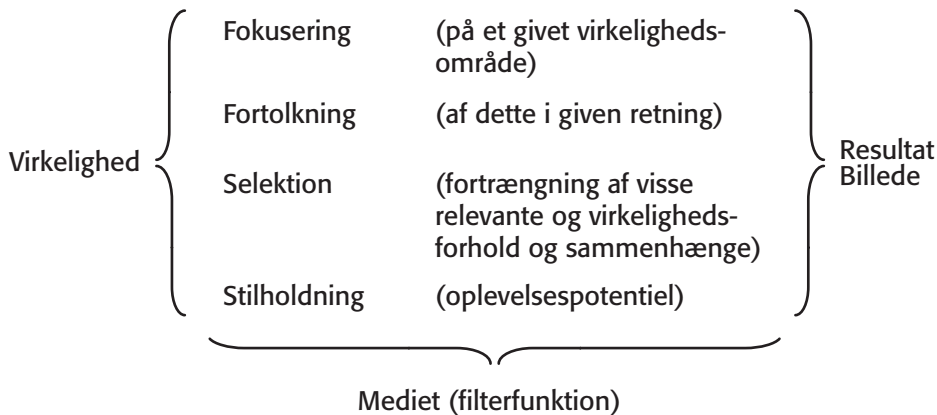
B. Børnelitteraturens udfoldning af funktionen

1. Værdiformidlingen

Generelt kan man sige, at børnelitteraturen er et tilbud om oplevelse (en form for udfoldelse), og at den således fungerer som en kompensation for den nævnte udfoldelsesinddæmning. Som sådan er den imidlertid også et socialisationsmiddel. Samtidig med at den kan dække det udfoldelsesbehov, der er til stede i situationen, transporteres der gennem teksterne værdier (holdninger, normer, adfærdsmønstre), der udgør en ideologisk bestemt helhed). Teksten giver udsagn om, hvordan verden og menneskene er indrettet, udsagnene kan være højst indirekte af karakter, de kan fx ligge i en handlingsstruktur, eller i selve den funktion, teksten har i forhold til læsesituationen. Teksternes udsagn er struktureret i helheder, i hvad man kunne kalde »billeder« af verden og dens indretning.

Disse udsagn, fx i form af mere direkte informationer (ikke kun om facts, men nok så vigtigt om sammenhænge og procesforhold), og denne værditransport bliver betydningsfuld, når børn som skildret ovenfor, har begrænset adgang til at skaffe sig viden og har et begrænset erfaringsmateriale til at kontrollere udsagnene på. Børnelitteraturen bliver, om den vil det eller ej, et middel blandt andre til at formidle værdier og billeder af tilværelsens indretning. Samtidig med at et oplevelsesbehov dækkes (og dækkes på en speciel måde), vil disse oplevelser og udsagn blive formet og tilrettelagt i en bestemt retning, hvad enten det sker bevidst og med hensigt eller ubevidst. Ved at værdiformidlingen flyttes til et sådan medium lettes den – virkeligheden er vanskeligere at tilrettelægge. Børnenes situation bevirker da, at væsentlige dele af deres virkelighedsorientering foregår gennem medier (eller på anden indirekte vis, voksne og skoler), hvorved den i forstærket grad får karakter af en værdiorientering.

Børnelitteraturens rolle i socialisationsprocessen kan formaliseres i følgende model: der formidles udsagn om virkeligheden, disse tilrettelægges, og resultatet bliver det billede af virkeligheden, som ønskes formidlet. Processen kan opstilles som model på næste side:

Denne model fremstiller et medies virkelighedsbearbejdelse. De i filterområdet opstillede kategorier er kun et udsnit af de mulige, men de medtagne er nogle af de efter min opfattelse centrale filtreringsfaktorer. Fokusering kunne med et mere værdiladet begreb kaldes: forsnævring. Fortolkning kunne kaldes forvrængning og selektion for fortrængning. En sådan proces er til stede i, evt. forud for enhver tekst, som den også er det i et fotografi. Et fotografi er på sin vis mere et udsagn om virkelighed, end det er et afbillede af den. Man kunne måske indvende, at fx en fantastisk fortælling ikke eller kun delvis lod sig beskrive i en sådan model, fordi den principielt har løsnet sig fra bindingen til den sociale virkelighed og er gået ind i et rum, hvor alt er muligt. Men det er kun tilsyneladende.

En sådan fortælling forholder sig allerede ved sit princip på en særlig måde til denne virkelighed. Fantasien er desuden i sig selv et virkelighedsområde, ligesom den er lovbundet på sin måde.

Der er i sådanne tekster tale om en speciel udformning af mulighederne, og denne er i sig selv en særlig måde at forholde sig til virkeligheden på. Yderligere har en sådan tekst et virkelighedsforhold

i sin modtagerrelation, i læsesituationen. En skelnen kan således ikke opretholdes, idet der er tale om billede i betydningen værdiladet udsagn og ikke om afbildning, udsagnet kan vel at mærke være indirekte og fx ligge i stilholdningen (oplevelsesbetingelserne) eller i selve fantasiasættet. (Astrid Lindgrens *Mio min Mio* kan tjene som eksempel på en sådan fantasitext, heri er fantasien direkte forbundet med en realistisk ramme, som jo på sin side også er tilrettelagt – en fantasi).

Den proces, der oftest vil være tale om i teksterne, er en proces, der transformerer, omformer virkelighedens »hårde« modsætningsforhold til et fiktivt rums »bløde« modsætninger, som så kan harmoniseres, dvs., at der er tale om en tekst, der strukturerer et ideologisk bestemt billede.

Der findes imidlertid tekster, der har den modsatte bevægelse. Dvs. tekster, der med udgangspunkt i et givet billede (et værdiladet motiv fx) så at sige gennem deres forløb i en række konfrontationer opløser dette billede, tyder det og derved fører det tilbage til dets oprindelse i det sociale rum.

En bog som Anna Jürgens indianerroman *Blå fugl* har et sådant forløb. Det samme har Sv. Wernströms kriminal-

roman *Mørkets mænd*. I begge bøger er udgangspunktet et motiv hentet fra de pågældende genrers standardarsenal henholdsvis: den lille familie i blokhuset med hylende vilde på taget og detektiv-gruppe-motivet: fang tyven. Til forskel fra mere traditionelle genrepræsentanter har disse tekster den modsatte bevægelse i forhold til ovenstående model. Bevægelsen er da således: Billede →»Transformation →»Virkelighed.

Derved kommer også selve bogens egenkarakter af bearbejdsproces til syne, eller den kan komme til syne. Dette er væsentligt, for som bogen fremtræder umiddelbart gælder det samme for den som for »varen«. (Jvf. hvad der blev sagt ovenfor i forbindelse med børns muligheder for at erfare forholdet mellem arbejdsproces og vare.) Bogen fremtræder på linje med varen som noget selvgældigt, absolut med tilsløring af det forhold, at den er fremgået af en arbejdsproces. Det er således vigtigt om ikke vigtigere også på dette plan at gennembryde den tabuisering, der er i børnelitteraturen omkring disse procesforhold; her er en mulighed for at opleve dette forhold direkte gennem en synliggørelse af det i teksten selv.

Næste led i redegørelsen bliver en nærmere redegørelse for, hvordan det resulterende billede tager sig ud.

2. Billedet

Det er omtalt, at børnelitteraturen til dels fungerer kompensatorisk i forhold til inddæmningen. Dette er tilfældet i den forstand, at den er et tilbud om oplevelse. Derimod er det påstanden, at den ikke fungerer sådan med hensyn til de øvrige inddæmningsfaktorer (information, erfaringsmuligheder mv.) Her fungerer den tværtimod (og det må i denne

sammenhæng stå som en påstand) i vid udstrækning som et udtryk for den, som en inddæmningsfaktor i sig selv og som et middel til at skabe tilpasning til disse forhold. Dette være sagt generelt og med bevidsthed om, at der er undtagelser (bl.a. de ovennævnte). Desuden gør der sig karakteristiske forskelle gældende mellem de forskellige alderskategorier. Derfor vil disse blive behandlet hver for sig. Før dette sker skal dog de nævnte inddæmningsområders manifestation i børnelitteraturen skitseres, dvs. det skal skitseres, hvordan nogle af de områder behandles, som børn pga. deres situation ikke havde direkte informationer om – altså områder, der har med tilværelsens indretning og tingenes sammenhæng at gøre.

a. Omkring produktion og biologi (natur). Som hævdet ovenfor er procesforholdene de væsentligste af disse områder, hvad enten det drejer sig om arbejdsprocesser, personrelationer, biologiske processer, sociale processer, i det hele taget, hvad der har med tingenes sammenhæng og forbindelser at gøre. Det er overhovedet svært at finde sådanne procesforhold manifesteret bare som motiv i børnelitteraturen, undtagen på ét område. Området er landbrug, i form af husdyr, et emne der har direkte med menneskets forhold til naturen at gøre. For dog trods alt at skabe en smule konkret grundlag for fremstillingen skal dette procesforholds manifestation i børnelitteraturen eksemplificeres og belyses.

En stor del af småbørnlitteraturen udgøres af dyremotiver. Men det er karakteristisk, at dyrene optræder som humaniserede dyr i en art bamse- og dukkeverden, der i idealiseret og idylliseret form spejler børnenes egen. Heraf følger at »teksterne« ikke beskæftiger sig med den relation,

som dyr har til mennesket og samfundet, dvs. med deres brug og de arbejdsprocesser, der har forbindelse med dem. Det vil for husdyrenes vedkommende sige deres status som bl.a. kødprodukter, og for andre dyrs vedkommende (fx mus) deres status som skadedyr.

Et eksempel på dette er den »tekst«, der i det følgende analyseres. Det er en pegebog for småbørn, en foldebog med solide papsider, hvorpå der er farvefotografier af husdyr. »Husdyr for de mindste« hedder den. Den består af en serie fotografier, altså skulle der være tale om direkte indblik i et virkelighedsområde. Det er der forsåvidt også, men det er af en speciel art. For det første er der tale om en ganske bestemt fokusering, nemlig på moderdyr/unge-relationen, som forekommer i næsten alle billeder. For det andet omtolkes dette motiv i retning af »moder med barn«. Næsten ingen af mødrene er beskæftiget, de ser ligesom vagtsomt ud mod tilskueren. De indtager en beskyttende attitude, der hos anden er direkte aggressiv. Ungerne står ligeledes stille, tæt ind til moderen, også de forbeholdne over for omverdenen. De er ikke optaget af noget, hverken nysgerigt legende eller ædende. Det er meget alvorlige billeder, der i sig rummer et budskab om, at det er bedre at holde sig til sin mor end at springe om og undersøge verden udenom. For det tredje resulterer dette i en bortselektion af landbrugssituationen, som kun er til stede i billedets periferi. Hvad der bortskæres, er således dyrenes funktion i forhold til mennesket, bl.a. deres rolle som kødproducenter og de arbejdsprocesser, der har med deres pasning at gøre. Der er ikke et menneske på nogen af billederne. Der er heller ingen stalde, ikke som stalde i det mindste, kun i form af en baggrundskulisse, som en min-

delse om det seriens billeder har fjernet sig fra. I stedet er billedernes scene i næsten alle tilfælde en syntetisk grøn verden, der er løsnet fra enhver steds- og tidssammenhæng og som fremtræder med positiv værdiladning. Man kan således sige, at der af disse fotografier er filtreret og formet et billede i vor forstand. Der er valgt ud, der er beskåret, og der er arrangeret. Det billede, disse processer er resulteret i, er et billede af dyrenes kernefamilieliv. Humaniseringen af dem har som vist en ganske bestemt retning. Motivet er blevet idylliseret og familiariseret, og bruges til at formidle et bestemt sæt af værdier, som samtidig henter deres legitimation i, at de fremstår som naturbetingede. Her er ikke tale om en bestemt socialt betinget tilstand, men om et vilkår, der råder i al naturen. En grund til disse dyremotivers udbredelse og appel kan muligvis ses i, at de genindsætter mennesket (barnet) i en naturbestemt, »oprindelig« sammenhæng – men altså gør det på ganske bestemte betingelser. Hvad der er tale om, er en naturalisering af familieværdierne.

Der kunne siges mere om disse dyremotiver og værdiorienteringen i deres udformning, men dette må være tilstrækkeligt til at belyse den filtreringsproces, der sker. Der er ingen fremstilling af tingenes sammenhæng, men der konstrueres et værdiladet billede, hvis tendens går i retning af at fremstille en idealiseret kernefamilietilstand, og hvis centrale værdier er idyl og tryghed, vel at mærke en tryghed, som forholder sig distanceret og sikrende over for omverdenen. Dette viser sig også ved, at der her som i andre småbørnsbøger med dyremotiv ses en tabuisering omkring den egentlige sammenhæng. Dette »kød«-tabu er ganske alvorligt i småbørnslitteraturen og kan føre ud i et

uoverkommeligt dilemma, når den fortrængte sammenhæng alligevel stikker frem. Det gør den næsten altid, når disse motiver skal bære et episk forløb med et spændingsmoment og et konfliktstof. Et eksempel herpå er *Dyrene i Hakkebakkeskoven*, hvor knuden ikke kan løses, men tilsyneladende bliver det ved, at konfliktstoffet forskydes, således at der bl.a. oprettes en forskel mellem kød og kød, mus og skinker (varer). Et andet eksempel er en fotografisk musehistorie som *Mads mus* af Elvin Hansen.

Her er således i disse motiver udprægede eksempler på, hvorledes småbørnslitteraturen er et udtryk for og en medårsag til børnenes fragmentariserede situation. Dyret på marken som det ses, og ses med disse teksters briller, er én ting, varen i butikken er en ganske anden. Dyrene her kan ikke spises. Det ville være kannibalisme, sådan som det fremgår af *Dyrene i Hakkebakkeskoven*. Der er således tale om, at en splittelse i omverdensforholdet understøttes.

b. Omkring andre produktionsforhold viser sig lignende »fortrængninger«. De indgår i det hele taget forbavsende lidt i børnelitteraturen. Dette kan igen understøtte påstanden om, at børnelitteraturen konfirmerer den svævende tilstand, som børn befinder sig i mht. erfaring om de betingelser, vi lever på. At der er mulighed for, at disse ting kunne være anderledes er »Laura-bøgerne« med deres kapitellange fremstillinger af arbejdsprocesser og redskaber et godt eksempel på. De handler blot ikke om den verden der er, men om drømmen om en der var engang.

Den samme tendens gør sig gældende omkring de menneskelige biologiske vilkår og deres sociale betingelser, fx om-

kring alderdom, sygdom, død, sexualitet, kropsprocesser. Også i denne forbindelse er det procesforholdene, sammenhænge, der er det væsentlige, ikke så meget emnet i sig selv som dets forbindelser.

c. Forholdene er af tilsvarende art når det gælder spørgsmål om miljømæssig udfoldelsesinddæmning mv. Familiære og sociale konfliktforhold optræder i rigt mål i den problemrealistiske litteratur, dvs. fortrinsvis i ungdomslitteraturen, men her er ofte tale om en isolering af problematikken, således at dens forbindelse med og betingethed af den videre sammenhæng ikke fremstilles eller evt. er afsæt for en forskydning af problematikken til en karaktermoralsk sfære og/eller til nådesbevisningernes (de »tilfældige« løsningers) metafysiske sfære.

Spørgsmålet om inddæmningen som sådan er kun i ringe grad tematiseret i børnelitteraturen, og hvis den er, som fx i den problemrealistiske litteratur, er den også her ofte afsæt for omtalte forskydning. Derimod kan spændingslitteraturen ses som et symptom på inddæmningen. De ovenfor alt for atomistisk og overfladisk skitserede tendenser er specielt karakteristiske for småbørnslitteraturen, og efter min opfattelse kan dette ikke begrundes i den omtalte biologiske inddæmningsfaktor. Den har mere med metoden end med stoffet at gøre. Og de metoder som ovennævnte tekst kategorier betjener sig af er ofte ret abstrakte og ikke særligt nær på børns situation og kommunikationsbetingelser. Nedenfor skal forholdene i de forskellige alderskategorier opridses.

3. De forskellige alderskategoriers litteratur

a. Småbørnlitteraturen

Som det er fremgået er der her tale om en statuering og legitimering af børnenes inddæmningssituation. Denne tager form af en idealisering omkring den snævre familiesituation. Mulige konfliktforhold fortrænges eller omtolkes til andre fx til kannibalismeproblemer i Hakkebakkeskoven. Det samme er tilfældet med fremstillingen af tingenes sammenhænge. Muligvis fordi en sådan skildring oftest ville komme i et modsætningsforhold til værdiorienteringen. Resultatet bliver en fremstilling af en harmoniseret og idyllisk familietilstand, hvis grundværdi er en særlig form for tryghed – tryghed i den forstand, at trygheden opnås gennem en tilsløring og omtolkning af virkelighedsforhold, og ofte kommer i stand gennem et latent angstgrundlag i forholdet til omverdenen – altså ikke fx en tryghed, der som basis har en indsigt i disse forhold og opviser midler og energi til at stille noget op med dem.

I relation til den beskrevne familiestruktur kan det præciseres derhen, at småbørnlitteraturen er placeret inden for den ekspressive sfære, der netop skønt determineret heraf var udskilt af den videre produktionsbestemte, instrumentelle sfære. Småbørnsfasen er snævert knyttet til denne ekspressive sfære, der i socialisationsprocessen først og fremmest fungerer i forbindelse med den ekspressive adfærd og forbundet hermed i forbindelse med kønsrolleindlæring – med stærk accentuering omkring moderrollen (mandsrollen er kun svagt manifesteret i småbørnlitteraturen overhovedet).

At det forholder sig sådan, må betragtes som et udtryk for en inddæmning, for selvom småbørn selvfølgelig har denne

sfære som primær omverden, så er de med megen energi og udforskningslyst vendt mod omverdenen. Ét er at man ikke kan have dem rendende frit på vejene, fordi de kan dø af det, noget andet er det at sætte hegn op også i deres hoveder, selvom det hævdes at være for at beskytte dem.

b. Spændingslitteratur

(Hovedgenre for 9-12 årige)

Der er i denne kategori i modsætning til småbørnlitteraturen tale om et kompensatorisk forhold til inddæmningen. Kompensationen er af en speciel art. Det er ikke en kompensation i retning af at ophæve de omtalte informationsmæssige barrierer eller inddrage de områder, der er tabuiseret i småbørnlitteraturen. Derimod er kompensationen snarere af oplevelsesmæssig art.

I modsætning til, hvad der er tilfældet i småbørnlitteraturen bliver de mere instrumentelle funktioner centrale. Det drejer sig i mindre grad om disse funktioner i en hverdagsammenhæng, men i højere grad om funktionernes fremtræden i en eksotisk sammenhæng. Fortællingerne rummer ofte eksotiske egne af en eller anden art, fx forbryderland, krigsland, indianerland, øde-ø-land, jungler, fortidstilstande eller fremtidsverdener. Det fælles for dem er, at der her kan etableres en mere arkaisk samfundstilstand, hvori også børnene kan fungere uhæmmet af inddæmningsfaktorerne. Heri ligger sandsynligvis en væsentlig del af deres appel, ligesom en sådan kan ligge i, at hele samfundssammenhænge her synliggøres, og i at børn i disse fortællinger kan snuse til den voksenverden, de ellers er udelukket fra.

Den instrumentelle rolle er specielt knyttet til, hvad man kan kalde »beskyt-

ter«-funktionen, dvs. en slags superhelt-status som beskytter af en given social tilstand, hvis grundlæggende værdier er kongruente med den hjemlige verdens. Men i denne eksotiske sammenhæng konfronteres tilstanden med forskelligt artede trusler (fx indianere), således at der gennem trusselsfunktionen kan ske en legitimering af værdierne, samtidig med at den socialisationsproces, læseren selv er underkastet, bliver legitimeret ved, at dens nødvendighed i den eksotiske sammenhæng umiddelbart fremstår som en livsnødvendighed. Man kan således sige at børnene i disse sammenhænge aktivt er med til at opretholde den positivt vurderede familietilstand, samtidig med at dennes positivitet fremstår, idet den konfronteres med en dæmonisk omverden. Fronten er altså stadig omverdensforholdet, her blot i den form, at børn (dreng) eller andre helte aktivt bekæmper denne omverdens truende dæmoner.

(Det skal bemærkes at den nyere spændingslitteratur, hvad angår den »fin«-kulturelle del af den, tenderer mere i retning af ungdomsromanen både hvad angår tematik og struktur (jvf. nedenfor), men således at eksotismen i miljø er bevaret (eks.: indianerromanen *Det lange ridt* af Glenn Balch.)

c. Problemrealistisk litteratur

– hovedgenre i ungdomslitteraturen

Denne litteraturs forhold til inddæmningen har karakter af en »funktionalisering«, dvs. en tilretning af adfærd i retning af en overtagelse af voksenrollen og af værdisystemet omkring inddæmningen. Der beskrives ofte direkte konfliktforhold til denne, hvad der jo i denne aldersklasse bliver påtrængende, på grund af dens behov for og krav på større udfoldelsesmu-

ligheder. Konflikterne er sat ind i deres sociale sammenhæng. I de fleste tilfælde er det en tilpasning til systemet, der betinger konfliktens løsning, ofte formet således at personen efter oprør oplever sig selv som fejlindstillet afviger. Løsningen kommer da i stand uden, at de tilgrundliggende sociale årsager til konflikten indgår i den. Denne struktur, der svarer til megen triviallitteratur, er ikke enerådende, men dog mere udbredt end som så. Symptomet på den er som berørt ofte, at tilfældighedsindslag i forløbet klarer løsningen, eller at der sker rent individuelt betingede udviklinger i heltens holdning.

De forskelle, der her er skitseret og sat i forbindelse med forskellige aldersniveauer, er udtryk for tendenser, som bliver bemærkelsesværdige i lyset af den funktionsteori som er opridset ovenfor. Ligesom perspektivet i dem yderligere udvides, når de ses i sammenhæng med det følgende afsnit, hvori nogle karakteristiske forløbsstrukturer beskrives. Disse lader sig forstå i samme sammenhæng. De er udtryk for den realisation, som socialisationsprocessen får i den konkrete tekst. Også strukturskabelonerne udviser karakteristiske variationer i forbindelse med de forskellige genrer, som hver for sig har aldersbetingede hovedområder.

C. Forløbsstrukturer

En meget stor del af den fortællende børnelitteratur er opbygget om »rejse«-forløb af en eller anden art. Rejse må her forstås i vid betydning – dækkende et spektrum fra en tur ud ad gadedøren til en rejse om på den anden side af kloden, og fra en rejse i omverdenen til en rejse i fantasien. Rejsefænomenet dækker således alle de forløb, der har med en udgang fra en statisk hjemtilstand at gøre. Denne

tilstand hører sammen med rejseforløbet og er som den en grundlæggende faktor i forløbene, hvad også rejsens afslutning – en tilbagevenden til en hjemtilstand – er. Denne sidste er ofte tekstens slutning og har form af en »happy-end« – et næsten ubrydeligt træk i børnelitteraturen.

Et sådant trefaset forløbsmønster vil jeg hævde, er det grundlæggende i børnelitteraturen: Fra en given social sammenhæng, en hjemtilstand »rejser« hovedpersonen (personerne) frivilligt eller ufrivilligt ud i en position uden for denne. Dette alternative rum, hvori rejsen foregår, vil ofte være skildret som et, dels dæmonisk, katotisk og trusselsbestemt, dels mulighedsfyldt, dragende og fristende område. Det kan ofte opfattes som hjemtilstandens negative aftryk, som samfundets og individets fortrængte, fornægtede og tilslørede aspekter. Sluttelig sker så en hjemgang, en overtagelse af den sociale tilstands værdinormer. Rejsen og trusselsfeltet fungerer som et argument for hjemtilstanden og for overtagelsen af den. Forløbet og løsningen på modsætningsforholdet kan have mange variationer.

Modellen for det er den borgerlige dannelsesroman (en af de genrer, der opstår nogenlunde samtidig med børnelitteraturen). Dannelsesromanen har denne trefasede struktur. Almindeligvis benævner man her faserne således: hjem – hjemløs – hjemme. Som det fremgår af selve begrebet dannelsesroman, er der i den tale om et socialisationsforløb – dvs. om et forløb, der handler om og argumenterer for en overtagelse af kulturværdierne og rollerne. I dannelsesromanen er det overtagelsessituationen i overgangen fra barnetilstand til voksentilstand det drejer sig om. Om samme situation handler den nyere ungdomslitteratur, og det er da be-

mærkelsesværdigt, at den grundlæggende struktur i denne genre ganske svarer til dannelsesromanens. I andre arter af børnelitteratur er der tale om forskelligartede modificeringer af dette mønster. Disse udviser karakteristiske typevarianter i forbindelse med de forskellige alderskategorier, hvad der er følgerigtigt, da socialisationssituationen ytrer sig forskelligt i de forskellige aldersklasser.

Det bemærkelsesværdige er, at denne struktur er model, hvad der kan ses som et udtryk for at børnelitteraturen i sine indre strukturer fremstiller en socialisationsproces – ja, i sig selv er en sådan i forholdet til læseren. Dette forhold giver yderligere perspektiv til den foregående indkredsning af børnelitteraturens funktion, for det viser, at der til den ydre funktion svarer en indre struktur.

Nedenfor skal de typiske varianter af denne struktur i forbindelse med de forskellige alderskategorier skitseres i al korthed og uden konkretion og underbygning. Den følgende analyse af eventyret om *Rødhætte* og *ulven* må tjene som sådan. Gennemgang må ses i sammenhæng med den i det foregående skitserede karakteristik af tendenserne i de forskellige alderskategorier (B, 3 a-c).

1. Småbørnlitteraturen

Som det er fremgået er teksterne i denne kategori konfliktskyende, og de tenderer da også mod det forløbsløse, tableauet – den statiske idyltilstand. Hvis der er forløb i disse tekster, er det ofte en variant af ovennævnte rejseforløb, men her i form af en hurtig tur ud. Hjemgangen var i ældre børnelitteratur ofte stærkt trusselsbelastet (således fx i *Rødhætte*). Dvs. at disse forløb kan betragtes som entydige systembekræftelser, en slags cirkelforløb: hjem-

ude-hjem, hvor stort set kun første fase er inddraget.

Teksterne antager da karakteren af entydige bekræftelser af hjemtilstanden, hvor omverdenen kun er til stede som et latent angstgrundlag, som den baggrund disse »paradisiske« postulat henter deres glans fra.

Teksternes grundlag er således et modsætningsforhold mellem kultur og natur, mellem socialitet og ikke-socialitet. Mod sætningen er sjældent tematiseret i de nyere bøger, hvor den fremtræder i rendyrket harmoniseret form, således i den meget udbredte statiske dyreidyl, hvor modsætningsforholdet faktisk er grundlag. Det påklædte dyr er det konkrete udtryk for dobbeltbegrebet. (Jvf. også foran om foldebogen).

Oplysning i denne forbindelse er bøger, der har modsætningsforholdet som tema, som har et forløb, der gennem en række forskydninger fremstiller harmoniseringsprocessen. Altså bøger der har hele det trefasede socialisationsforløb udfoldet. (*Babar*-bøgerne af Jean de Brunhoff er et eksempel på et sådant forløb, bøgerne handler om, hvordan elefanter får tøjet på).

2. Fantastiske fortællinger

I denne type fortællinger er der tale om en speciel variant af forløbsmønsteret. Teksterne har næsten altid en realistisk ramme, hvori et barn skildres i en situation, der blokerer hans/hendes udfoldelsesbehov. Blokeringen kan være total, og den har i alle tilfælde sociale årsager. I disse tekster fremstår inddæmnings-situationen som en hård og ofte uløselig realitet; men som erstatning for de manglende udfoldelsesmuligheder i det sociale rum, udløses der en fantasiverden som

alternativt mulighedsfelt for udfoldelsen. Der kan som tredje fase være tale om en hjemgang – men der kan også ske det, at personen bliver inde i fantasirummet med social fortabelse som konsekvens (således i H.C. Andersens *Den lille pige med svovlstikkerne* og i Astrid Lindgrens *Mio min Mio og Sondeneng*). Om løsningen bliver den ene eller den anden afhænger af den sociale situations fastlåsthed.

Tekster af denne type har dermed også som tema selve litteraturens funktion i forhold til læseren. For i hans situation fungerer bogen på sin vis som en parallel til teksternes fantasitrip.

Denne teksttype anviser nødudgange inde i den lukkede situation, men ingen løsning på den. I deres afsæt betegner de et oprør mod denne tilstand eller de er måske snarere symptomer på den, i deres funktion er de dens ventiler. (Teksteksempel desuden: Flemming Quist Møller: *Bennys badekar*).

3. Spændingslitteraturen

Forløbsmønsteret i spændingslitteraturen har en udformning, der hænger sammen med omtalte fokusering på beskytterrollen. Her er strukturen størknet således at man har et fast etableret ubetvivlet socialt rum omgivet af en trusselssfære. Hovedpersonen (helten) fungerer da som beskytter og afværger disse trusler. Rejsemotivet bliver til »raids« ud i trusselssfæren enten for at likvidere truslen (skurken) eller for at redde én, der er udsat ude i det (oftest en kvinde, jvf. Rødhætte og jægeren eller Coopers *Stifinder*), evt. kan der være tale om rejse gennem det. Også disse tekster har et bekræftende forhold til hjemtilstanden. De er i deres stof langt mere ekspansive end småbørnlitteraturen; handlingen er henlagt til selve trusselssfæren. Hjem-

tilstanden er et ofte rudimentært afsæt, men centralt som værdi- og handlingsbasis. I disse teksters modsætning mellem hjemverden og omverden indgår som i småbørnslitteraturen en grundlæggende kultur-naturmodsatning. Den er i robinsonade-agtige beretninger direkte tematiseret som en socialisationsbevægelse, der spiller sammen med »trussels«-temaet, idet trusselsbærerne og trusselsområdet er placeret i »natur«-polen.

(Eksempler: Diverse krimiserier og indianerromaner, fx Ellis'. Gredsteds romaner er i denne forbindelse interessante på grund af deres tematisering af kultur-naturmodsatningen i et på teksternes egne betingelser uløseligt kompleks).

4. Problemrealistisk litteratur (ungdomslitteratur)

Her er som omtalt forløbsmønsteret meget tæt på dannelsesromanens. I det foregående (B,3) er disse teksters karakter omtalt. Deres forløb og tema er direkte manifestationer af socialisationsprocessen i et konfliktmønster; konflikten, der udspringer af de sociale vilkår, ytrer sig som et modsætningsforhold mellem person og hjemtilstand, dvs. som et modsætningsforhold i selve den sociale struktur. Konflikten løses som regel ved, at personen efter en tur ud i angstverdenen (ofte som følge af oprør, og normbrud), oplever sig selv som fejlindstillet, således at konflikten løses ved, at han retledes (fx gennem en angstoplevelse af udstødthedens konsekvenser) og accepterer forholdene, for hvis overtagelse og beståen selve angstoplevelsen fungerer som argument. Det der sker er da, at konflikten forskydes fra det sociale til det karaktermoraliske, og evt. at den gøres provisorisk som noget, der hører pubertetssituationen til,

således at bogens slutning ikke er en de-cideret »Happy-end«. (Teksteksempler: Jytte Lyngbirk: *Charlotte*. Birkeland: *Farlig fredag*. Poul Jeppesen: *Jeg melder mig ud og Kammerater*).

Sammenfattende om de træk, der er redegjort for i dette afsnit og i afsnit B, kan det hævdes, at de forskellige alderskategoriers litteratur forholder sig dels konfirmerende, bekræftende (småbørnslitteraturen), dels kompenserende (spændingslitteratur) og dels funktionaliserende, tilpassende (problemrealistisk litteratur) til inddæmningsituationen og til den sociale tilstand iøvrigt. Teksterne er m.a.o. udtryk for dens manifestation på forskellige aldersniveauer. De er led i det socialisationssystem, som totalsituationen udgør, og hvis retning kan karakteriseres som tilpasning til og videreførelse af forholdene.

Teksternes handlingsforløb og tematik gentager i deres indre bevægelse og retning den mere omfattende socialisationsbevægelse, som bogen selv gennem sin funktion er led i, og som igen er en del af og en variant af hele socialisationssystemet. Der kan således påvises en række ensdannede socialisationsstrukturer på forskellige niveauhøjder og manifesteret med forskellige metoder i forskelligt materiale.

Socialisationsprocessen er primært karakteriseret ved at et udefinerligt naturfænomen (barnet) (udefinerligt fordi det kun hypotetisk kan tænkes ud af sin kultursammenhæng (det er den der definerer det)) udsættes for en kultiveringsproces, der går i retning af, at det kan overtage sin kulturrolle (jvf. afsnit A). Processen kan formaliseres således: (natur) -> socialisationsproces -> kultur. Processen er for så vidt en variant af hele kulturformationens

forhold til sit naturunderlag: natur -> arbejde -> kultur. Og den svarer også til den ovenfor skitserede mediefunktion: virkelighed -> medie -> billede. Teksternes trefasede forløbsstruktur kan siges at svare hertil blot må tredelingen i handlingsfaser (hjem-hjemløs-hjem) udskiftes med de tematiske modsætningsforhold, der er til stede i teksten: mulighedsfelt -> forløbsproces -> hjemtilstand (kulturrum).

Børnelitteraturen kan da i sin funktion, i sine mønstre og i sine udsagn betragtes som et led i det store system af økonomiske, sociale og miljømæssige forhold, af institutioner (skoler, børnehaver, organiserede fritidsudfoldelser mv.), af familiemønstre og opdragelsestiltag, af norm- og rollekomplekser og af medier, som tilsammen udfylder en tilrettelagt barnerolle og udgør dette samfunds socialisationssystem. Opdragelse er meget mere end det, man almindeligvis forstår ved det. Barnets hele situation er det som i sin bevidste og ubevidste tilrettelagthed er dets opdrager. Denne situation er primært tilrettelagt af de sociale forhold og visse styrende instanser, sekundært af de personer, der direkte har med barnet at gøre. Hvem der ikke deltager i dette som i andet – eller kun gør det i ringe grad – er barnet selv. Børnelitteraturen gør det, og det er i denne funktion, den må forstås. Det er denne sammenhæng artiklen her er et forsøg på at indkredse.

Slutbemærkning

Denne artikel må betragtes som en foreløbig skitse til en teori om børnelitteraturens sociale funktion. Den er ikke fuldstændig, vigtige aspekter er ikke inddraget. Det gælder fx det økonomiske produktions- og distributionssystem, som børnelitteraturen bestemmes af og som

udgør en række forskelligartede sluseinstanser mellem tekst og læser, hvis samlede effekt er styrende og grænsesættende. Og det gælder fx det felt, som udgøres af udviklingspsykologien, og som vil være et centralt led i en endelig indkredsning af litteraturens funktion i forhold til de forskellige alderskategorier. Forskellige af børnebogens konkrete brugsfunktioner må ligeledes inddrages.

For flere af de behandlede aspekter kræves større udfoldelse og præcisering – det gælder analysen af den historiske sammenhæng omkring børnebogens opkomst, hvor også en videreførelse af fremstillingen er påkrævet, således at børnebogens historiske udvikling og de senere faser af samfundsudviklingen inddrages og forbindes. Det samme gælder behandlingen af børns situation og dennes historiske udvikling, herunder opdragelsesmønstret og dets klasse-bestemthed.

Den væsentligste mangel i denne sammenhæng er nok, at fremstillingen må savne konkret underlag og eksemplificering i form af en behandling af tekstmaterialet selv.

Alligevel skulle fremstillingen gerne være brugbar som arbejdshypotese og som udgangspunkt fx i pædagogiske sammenhænge, hvor manglerne vel kan have deres positivitet. Der er nok at tage fat på.

»Rødhætte og ulven« som eksempel

I denne sammenhæng kan der ikke blive tale om at foretage en omfattende analyse af eventyret. Der er en række træk, som jeg lader ligge for at koncentrere mig om dem, der er vigtigst her, hvor eventyret skal tjene som eksempel på nogle af de generelle karakteristika, som er fremdraget i det foregående. Det gælder således, hvad der har med tematik, forløbsstruktur og

værdiorientering at gøre. Tekstgrundlaget er Otto Gelsteds oversættelse af *Grimms eventyr* fra 1941.

Hvad dette eventyr beretter om er nogle modsætningsforhold af social og psykologisk art. Disse fremtræder ikke direkte i eventyret.

De er konkretiseret i en topografisk og social miljøkulisse, i nogle persontyper og i et forløbsmønster, der i anskuelig form fremstiller en konflikt mellem dem og en løsning på denne. Man kan betragte eventyret som en projektion, en synliggørelse af sådanne modsætningsforhold, der har deres oprindelse i en bevidsthed og i en samfundstilstand. Eventyret er udtryk for en bevidsthed om verden. Ikke på den måde, at det afspejler de sociale forhold og modsætninger, men sådan at det udtrykker en særlig, symbolsk fortolkning af dem. De organiseres i et værdiladet billede, i en ideologi, som har sociale forhold som forudsætning.

Modsætningerne er placeret i eventyrets rum, der kun tilsyneladende er et geografisk sted. Eventyret er, når det kommer til stykket tid- og stedløst. Det er ikke placeret i nogen historisk tid, men i en mytisk al-tid. Det er heller ikke stedfæstet i konkret forstand. Personerne er ikke personer med en historie og et navn, med en identitet, de er roller – moderen, jægeren, ulven, og pigen – og de repræsenterer bestemte værdier. Modsætningsforholdene i den sociale virkelighed, som er udgangspunktet, er således manifesteret indirekte. Der er på forhånd sket en organisering og tilrettelæggelse en forskydning og en mytologisering. De lader sig dog aflæse, og det er en sådan aflæsning, det følgende er et forsøg på at udføre.

1. *Analyse af eventyret*

Der er tre faser i eventyret. De er knyttet til tre steder: Hjemmet – skoven – og bedstemoderens hus. Disse betegner et forløb fra konfliktfri idyl over konflikt til ny idyl. En vej og et ærinde forbinder stederne og er således forløbets fysiske manifestation. Stederne er konkretiseringer af værdier, således at det modsætningsforhold mellem hjemmet og skoven, der er til stede i eventyret er udtryk for et modsætningsforhold af mere omfattende art. Undersøger man dette grundlæggende modsætningsforhold, aftegner der sig et ret tydeligt mønster. På den ene side har man et kulturrum med normer, påbud og inddæmning af udfoldelsen. Hovedkravet er lydighed og selvbeherskelse. Dette krav bliver af handlingen i eventyret begrundet og gjort acceptabelt med hjemtilstandens grundværdi og hovedtilbud: tryghed, omsorg.

Dette står over for et naturrum med omkostninger i retning af risiko, trussel og destruktion og med tilbud om sansel og driftsudfoldelse, et tilbud, som forløbet i eventyret underkender ved at prisen sættes for høj (det er jo eventyret selv, der fastsætter disse priser). Modsætningen er udformet ud fra hjem-synspunktet og har antaget skikkelse herefter, således bl.a. ulven.

Rødhætte placeres i denne modsætning, der kan ses som repræsenterende hendes bevidsthed. Hun er fortællingens middel til at få den etableret. Men der er en yderligere betingelse, der skal opfyldes, før konflikten kan udløses og modsætningsforholdet dermed træde frem. Den ligger gemt i betingelsen for at ulven kan æde hende, og her er der et mærkeligt punkt i eventyret, noget tilsyneladende ulogisk. Hvorfor skal ulven farte omkring og have en masse besvær, før den kan få

hende ædt? Den kunne have gjort det straks, og så havde det eventyr ikke været længere. I Perraults version af Rødhætte og ulven, som Grimm har brugt som forlæg, er dette begrundet. Her er der nogle skovhuggere i nærheden, så ulven ikke kan udføre sit lyssky forsæt. Hos Grimm er det ikke begrundet. Man kunne måske mene, at ulven ville gemme det bedste til sidst. Lægge bunden med den sejge bedstemor og gemme Rødhætte til desserten. Men hvis man skal opfatte eventyret som logisk sammenhængende ud fra dets egen synsvinkel – og det skal man – så ligger der en logik i begivenhedernes rækkefølge. Når ulven ikke æder Rødhætte, må det være fordi den ikke kan æde hende på det tidspunkt, men nok senere. Der må altså være sket noget i mellemtiden, som gør at ulven nu kan, hvad den ikke kunne. Og det, der er sket, er at Rødhætte har overtrådt moderens forbud mod at forlade vejen. Hun har brudt en norm, der dermed viser sig som den grundlæggende, hun har været ulydig. Ulydigheden har voldsomme konsekvenser, for den medfører, at ulven (truslen) nu kan bryde ind i en af kultursfærens forposter, bedstemoderens hus, med alt hvad deraf følger.

Ulydigheden resulterer, hvad der fremgår af teksten, i en driftshengivelse. Først prøver hun at fortolke handlingen ind i hjælpsomhedsnormen og derved gøre den acceptabel: Det er for bedstemoderens skyld, hun plukker blomsterne, men dette er en motivbesmykkelse, hvilket fremgår: »Da Rødhætte havde plukket så mange blomster, at hun ikke kunde bære flere, kom hun i tanker om sin bedstemor og skyndte sig...« (min udhævelse). Ulvens fristelse har virket. Hun har plukket blomsten/æblet, og efter yderligere en dramatisk tilnærmelsesmanøvre kan desserten sluges.

Som det er antydnet aftegner der sig et mytemønster i eventyret, nemlig syndefaldsmyten. Den er kraftigt omtolket i forhold til bibelens udgave. Der er en frister, der er en frugt, der er et paradys, der er en Eva, men der er ingen Adam, eller også er han og vorherre gået i ét i jægeren, der som god Eva-søn knuser slangens hoved. Jægerens funktion svarer til Vorherres, men han gør nærmest det modsatte. Fremfor en uddrivelse af idyllen/paradiset og en henvisning til at arbejde for føden, sker der her en redning fra faldet og en genoprettelse af paradysidyllen, hvor både brød og vin kan konsumeres omkostningsfrit. Uskylden bliver reddet og antager karakteren af en kronisk uskyld. Normværdierne er bekræftet og alle profiterer af manøvreren, undtagen ulven der får stene for kød – bedstemoderen får vin og brød og ny styrke, jægeren får skindet og Rødhætte overbevises om, hvad hun står sig ved at gøre.

Bibelens myte er omtolket til en borgerlig moralistisk myte, hvor man gennem god opførsel kan gøre sig fortjent til nåden. Paradiset er blevet til en sikker idyl med jægeren som garant for ro og orden.

Handlingsforløbet betegner således en krumslutning, begyndelses- og sluttilstand er ens. Der er ingen udvikling sket. Eventyret tegner en statisk tilstand, men handlingsgangen har givet et argument for, en legitimering af normerne og lydigheden overfor dem. Normerne er blevet begrundet, og det er strafsanktionerne mod de udenforstående (ulve), der truer idyllen også.

Det er da eventyrets budskab: Gør som din mor siger, adlyd normerne, for ellers æder ulven dig. Prisen er afkald på drifts- og anden udfoldelse og på de muligheder, der måtte være uden for døren. Eventyret

lukker døren mellem omverden og familieverden. Dets retning er isolerende og umyndiggørende. For kun lydigheden over for autoriteterne kan redde fra fortabelse. Dets middel er skræk og trusler dets argument, såvel over for læseren som over for Rødhætte. Den barnerolle det fremsætter er først og fremmest kendetegnet ved afmagt.

Ligesom der er tale om en særlig udformning af syndefaldsmyten, er der det også, hvad angår den grundlæggende modsætning mellem kultur og natur. Naturrummet er i mindre grad natur, end det er det, som kulturen sætter som sin modsætning. Naturen i denne udformning er de fornægtede og fortrængte sider ved kulturen. De to elementer forholder sig til hinanden som facade til bagside. Denne modsætningsart tilslører det egentlige forhold mellem kultur og natur, som er et udvekslingsforhold med den menneskelige bearbejdsproces som forbindelsesled (fx også i form af en bevidstheds-mæssig bearbejdsproces).

Man kan fortolke det dæmoniserede naturrum i eventyret som det, kulturen fortrænger, og som truer det med fortabelse. Men dette er ikke det egentlig fortrængte i eventyret. Det er tværtimod i høj grad synliggjort som det, kulturen i sin sikrende og repressive form legitimerer sig i forhold til. Det egentlig fortrængte er det, som denne udformning af modsætninger tilslører, nemlig udvekslingsforholdet mellem kultur og natur, dvs. arbejdet og de forhold, som det er organiseret i. Det er dette basisforhold som er fortrængt, endskønt det er det, der af natur skaber brød såvel som vin og røde huer, normer såvel som omverdensbevidsthed. I dette eventyr er det ikke ved arbejde, men ved at overholde normer, man bytter sig til

disse ting. Tingene bliver til varer, ligesom menneskene selv gør det i deres reduktion til rollebærere.

I denne sammenhæng bliver det bemærkelsesværdigt, at *Rødhætte* og *ulven* adskiller sig fra næsten alle folkeeventyr og de fleste af Grimms eventyr, deri at Rødhætte ikke er stedt i en mangelsituation. Hun er tværtimod i en overskudssituation. Hun har noget at tabe. De andre eventyrhelte har intet at miste, men noget at vinde. Derfor bliver også budskabet i *Rødhætte* og *ulven* det modsatte af folkeeventyrenes. I folkeeventyrene hedder det: Gå ud i den vide verden. I *Rødhætte* og *ulven* er det blevet til: Risikér ikke noget, hold dig hjemme. I dette afspejler *Rødhætte* og *ulven* en klassebestemt bevidsthed om verden, ligesom det afspejler dennes grundværdier i familiesektoren: Tryghed i form af en sikringstilstand og en deraf følgende omverdensforskrækelse. Ved at forlænge perspektivet kan man i dette se en bevidsthedsform, som er udtryk for det ejendomsforhold, der er grundlæggende i denne kultur. I *Rødhætte* og *ulven* er da den usikkert besiddendes bevidsthed udtrykt.

2. Eventyret som oplevelsessfære

Dette eventyr fungerer over for læseren, som ulven gør det over for Rødhætte – som et argument for moralen. Eventyret har ikke bare et budskab til læserne og en bevidsthedsmodel at tilbyde. Det tilrettelægger også en oplevelsespraksis for dem.

Der er noget paradoksalt i forholdet mellem eventyrets budskab og dets oplevelsesbetingelser, for det har næsten udelukkende sin læserappel i det, som det fornægter, nemlig skovtilstanden og det, som den rummer af blomsterhenførelse og ulveskræk – idyllen selv får sit lys fra

den dæmoniske baggrund. Det er i udførelsen af disse sekvenser fortæller-energien er lagt. De er udfoldet i dramatiske situationer med stærk ladning, specielt er spørgsmål-svar scenen med bedstemor-ulv intens. Der er virkelig gode gys i historien – børn er ved at sluge sig selv, når man læser det højt for dem. Eventyret binder fascinationen til dæmonområdet og ikke til det, som det på sit didaktiske plan hævder som det rigtige. Der er således tilsyneladende et modsætningsforhold mellem teori og praksis i eventyret.

Denne modsætning er dog i god overensstemmelse med eventyrets hele tematik og taktik. For det, som oplevelsen bindes til, er en skræktilstand, og det er gennem afskrækkelsen fra omverden og udfoldelse mere end i idyllens egentiltrækning, at eventyret overhovedet sætter sit budskab igennem. Det er da følgerigtigt, at skrækaspektet er intensiveret. Desuden sker læsernes oplevelse stedfortrædende. De kan gyse vellystigt, fordi de selv er i sikkerhed. Teksten gør det muligt at læserne intenst kan opleve forholdene uden at de behøver at gå ud ad døren. Det afskrækkes de netop fra.

Selve dette, at oplevelsen er placeret i en bogsammenhæng gør oplevelsen kontrollabel. Oplevelsesenergiene flyttes fra omverdenen mod tekstverden (og fantasiverden), hvor oplevelsen endvidere kan antage en mere fortættet og intens karakter. Oplevelsen skal her ikke aktivt tilegnes gennem udadrettet aktivitet, men kan nydes passivt og i kraft af dette eventyrs illusionstyrke ikke derfor mindre stærkt.

Dette betyder, at der er et dobbeltgreb i teksten i den forstand, at selve oplevelsesformen støtter eventyrets budskab (for nægtelsen af den omverdensrettede udfoldelse), samtidig med at dette kun kan

ske ved, at eventyret gør det modsatte af, hvad det prædiker. Det prædiker mådehold, men i praksis lader det oplevelsen få det friløb, som ellers forkastes; for læseroplevelsen svarer til Rødhættes henrevne tilstand i skoven. I læsesituationen er oplevelsen imidlertid under låg. Den foregår inden for stuens vægge – eller inden for hovedets. Og den kommer ikke længere. Den søger jo netop at sætte »dør-skræk« i læserne. I denne situation er oplevelsen uskadeliggjort som udadrettet faktor og kan dog tilfredsstillende med stor eller større styrke.

Sat på spidsen kan man sige, at eventyrets taktik svarer til ulvens. Det forfører med sin intense illusion til oplevelseshengivelse, men det ligger ikke selv direkte under for denne og har andre hensigter med læserne. Det sluger dem i så høj grad som de sluger det.

Ligesom arbejdsforholdet var det egentlig fortrængte i eventyret, således er også tekstens karakter af at være fremgået af en produktionsproces tilsløret. Den fremtræder som en vare (fantasikonsum) uden mindelser om sin oprindelse.

Forholdet kan tydeliggøres, hvis man tænker sig dette eventyr i relation til et folkeeventyr. Folkeeventyret produceres synligt af fortælleren for øjnene af tilhørerne, og fortællesituationen er hele tiden den baggrund, som fortællingen spiller op mod. Situationen er en samværssituation, hvor fortællere og tilhørere er nærværende i et samspil. *Rødhætte og ulven* er i sammenligning hermed en fortælling, hvor situation er erstattet med illusion, og hvor proces er erstattet af produkt – og som produkt er dette eventyr fantastisk sikkert skruet sammen. (Det forhold, som her er beskrevet, gælder ikke nødvendigvis for enhver bogtekst. Det er specielt for,

hvad man kan kalde illusionskunst.)

Rødhætte og ulven er således også et udtryk for den inddæmningsituation, som er beskrevet i foregående afsnit. I eventyret ser man den komme i stand, og man ser den blive begrundet, ligesom det centrale trykshedsbegreb bliver det.

Oplevelse og budskab stemmer overens og betegner på forskellige planer en inddæmningsmanøvre, der kompenseres og forstærkes gennem det oplevelsesforløb, der gøres muligt. Også eventyrets egenbevægelse er »inddæmnet«. Dets slutning er nok konsekvent, men den kommer i stand ved, at jægeren tilfældigt kommer til som en *deus ex machina*, der ikke er begrundet i det tidligere forløb. Dette viser at eventyrets slutning er en skinløsning. Modsætningsforhold og konflikt er uløselig på de præmisser, der er stillet op i teksten. Følgerigtigt skulle den slutte med Rødhætte i ulvens mave, og det siger nok noget om, hvad det er for en virkelighed, den beskytter, når den lader jægeren frelse pigen og redde en happy-end i land. Hermed være ikke sagt, at slutningen er påklaret, for den er funktionel ud fra eventyrets selvplacering som hjemtilstandens redskab. Men eventyret tager ikke konsekvensen af sig selv, og når de indsigter, som potentielt er til stede i det. For når det ender i en ulvemave, så kunne det jo være fordi dets præmisser var gale.

3. *Rødhætte og ulven som »arketype«*

Dette eventyr kan betragtes som en arketype for senere børnelitteratur. Det har i sin struktur udfoldet den centrale tematik og det grundlæggende forløbsmønster. Dette betyder ikke at senere tekster i et og alt stemmer overens med Rødhætte og ulven. Det betyder, at det mønster, som kan aflæses i eventyret er til stede som model

i senere tekster, hvad enten det er manifesteret delvist, eller der er tale om varianter. De senere tekster har forskellige fortolkninger af mønster og modsætningsaspekter. Udviklingerne og forskellene her er betydningsfulde og sikkert tidstypiske. Disse forhold bliver aflæselige bl.a. ved, at de holdes op mod grundmønsteret i Rødhætte og ulven.

I dette eventyr træder mønsteret frem i en åben og klar, stiliseret form, der gør det muligt at aflæse det og de modsætningsforhold, som det udgår fra. Ligesom mønsteret her udfoldes i sin helhed i et gennemført konfliktforløb. I nyere småbørns- og spændingslitteratur er det som regel mindre synligt, ofte kun delvist manifesteret og i de fleste tilfælde i en stivnet form uden egentlig gennemførelse af konfliktforløbet. I stedet kan der optræde fokuseringer på enkeltaspekter.

Småbørnslitteraturen befinder sig som omtalt inden for idylområdet (hjemtilstanden) med vage ulveglimt i periferien. I spændingslitteraturen ses ofte en størken af situationen i forbindelse med en koncentration omkring »skovområdet« og jægerrollen (superhelten). Konfliktforløbet er erstattet af en fokusering på ulvebekæmpelsen. Således fremtræder det fx i mange indianerbøger, hvor indianerne indtager ulverollen, og i krimiserierne, hvor skurkene gør det. (Coopers *Stifinder* er fx en variation af Rødhætte-mønsteret, som i struktur er meget tæt på eventyret.)

I nyere romaner af problemrealistisk art er mønsteret ligeledes aflæseligt. Således er Th. Birkelands *Farlig fredag* og især J. Lyngbirks *Charlotte rødhætte* strukturer. De problemrealistiske tekster spiller ofte trods deres realistiske og tilsyneladende afmytologiserende fremstillingsform, omkring rødhættemyten. Den ligger ind-

kapslet i dem i tema og forløbsstruktur. I modsætning til i spændingslitteraturen er jæggerrollen (frelser- og ordensudøver-rollen) sløret. I stedet fokuserer disse tekster ofte på selve konfliktudladningen som regel forlagt til det individualpsykologiske og med en svækkelse af de entydige løsningsbetingelser.

Rødhætte-modellen kan således siges at stå til rådighed som et forudgivet mønster, i hvilket de litterære produktioner manifesterer sig med uerkendt selvfølgelighed, ofte sikkert mod forfatterens bevidste hensigt. Bevidsthedsformen »rødhætte« og tekstmodellen »rødhætte« er disponible som kanalsystem for diverse spændingsstrømme. I denne forstand lader *Rødhætte og ulven* sig betragte som den borgerlige børnelitteraturs grundmønster og grundmyte, dens arketype. Hvis denne hypotese holder må det indebære, at den er en af denne kulturs bærende myter, og at den beror på samme kulturs organisationsform.

Litteratur

- Allroth m. fl.: *Barn, böcker och samhälle* (1971).
 Hugo Hørlych Karlsen: *Fantasien må blive konkret*. I BIXEN 1973, nr. 3.
 Bronfenbrenner: *Børn i øst og vest* (1970).
 Leif Christensen: *De voksnes børn* (1972).
 Pil Dahlerup m. fl.: *Børn, litteratur, samfund* (1972).
 Agn. Didrichsen og J. Israel: *Sexologi* (1973).
 Fr. Engels: *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse* (1971).
 Erik H. Ericson: *Barnet og samfundet* (1963).
 Erik Grønseth: *Familie, seksualitet og samfund*.
 Finn Held: *Børn og samfund* (1971).
 Finn Held: *En skole – skolen – flere skoler – alle skolerne*. 1972.
 Hertoft m. fl.: *Pædagogisk sexologi* (1971).
 G. Karlsson och Jan Trost: *Familien i samhället* (1965).
 Marg. Mead: *Køn og kultur* (1962).
 Göran Palm: *Indoktrineringen i Sverige* (1968).
 Lise Sørensen: *Digternes Damer* (Kap. om Snehvide) (1964).

